

O NARRADOR OTERO PEDRAYO HOXE

Xosé M. Salgado

Universidade de Santiago de Compostela

Queremos que sexan as nosas primeiras palabras de hoxe para felicitar ao novo Presidente da *Fundación Otero Pedrayo*, Eduardo López Pereira, trasalbés coma don Ramón e un tanto priscilianista, como o foi tamén o antigo morador desta vivenda. Gardo un excelente recordo deste noso antigo profesor de latín nas aulas da vella universidade compostelá, nun tempo, no que a diferenza de hoxe, as lembranzas aínda non se sobrepuñan ás ilusións. Facemos así mesmo extensible o noso agradecemento, ó profesor Ramón Villares, á fronte agora do *Centro de Estudos Oterianos*, por ter pensado na nosa para esta xuntanza, limiar, agardamos, do arranque deste centro logo de abortadas tentativas para poñelo en marcha. É Villares o historiador ó que sempre acudimos na procura de calquera información relacionada con esta disciplina e sempre atopamos nel unha excelente disposición para satisfacer as nosas dúbidas amais de honrarnos coa súa amizade e consideración máis cordial.

Congratulámonos por outra banda, de estar non só neste templo sacro da palabra senón tamén por coincidi-la nosa estadía aquí, cunha época do ano moi querida para don Ramón, tempo próximo á noite de Nadal na que el cifraba o comezo do ano: noite estrelecida na que aquel home, respectado pola súa honradez, polo seu desinterese, pola dignidade da súa vida e a xenerosidade do seu corazón, semellaba escoita-las queixas da terra lañada polo lazo e cría percibir, con total nitidez, o renxer do portón que outrora anunciaba a chegada do pai ausente.

A razón desta convocatoria, ou así a entendemos, é a de facer unha posta en común das diferentes opinións daqueles que dun xeito ou doutro gastamos parte do noso tempo ó redor da figura e da obra de don Ramón, ó noso modo de ver, o grande intelectual da nación. E tratándose de quen se trata, chama poderosamente a atención que, a día de hoxe, non teñamos compilada a súa obra, un dos compromisos que coido se teñen que asumir nesta xuntanza.

É certo, como xa temos manifestado por escrito noutras ocasións, que o espallamento da obra oteriana constitúe unha eiva de maiúsculo calado á hora de abordar tarefa tan urxente como necesaria e neste senso, quizais esteamos agrilloados na arela dun imposible xa que a obra do ourensán, adscrita a diferentes rexistros idiomáticos, non o esquezamos, áchase dispersa en publicacións de diversa índole, dende revistas que mantiñan unha periodicidade estable ata outras de vida efémera e de mínima difusión e mesmo en medios tan diversos como poden se-los programas manuais de festa, folletos de propaganda comercial ou

opúsculos de calquera asociación cultural, relixiosa ou veciñal. E don Ramón estampou moitísimas veces tamén a súa sinatura, nun medio tan volátil e tan pouco duradeiro como é o xornal, algúns dos cales son hoxe de moi difícil acceso. O feito mesmo da propia dispersión da súa obra, suscita en nós un certo desacougo perante o descoñecemento dalgún texto que nos poida ilustrar sobre calquera cuestión e, sobre todo, como arriba manifestamos, un marcado e acentuado pesimismo no senso de que cremos que non vai ser tarefa doada reunir algún día a obra de Otero Pedrayo na súa totalidade pois o tesouríño máis ou menos valioso, pode agocharse no relanzo de calquera camiño, en certa medida transitable, mais pode ocultarse tamén no recuncho de calquera vieiro de carro ou na revolta dunha corredoira esquecida, o que contribúe á dificultade de atopalo. De tódolos xeitos, resulta incomprendible que non se teña intentado acometer nin tan sequera pensado nun hipotético proxecto de edición da obra completa do polígrafo ourensán, dono, obviamente, dunha inxente, ciclópea e versátil produción. A este respecto, quero traer aquí as palabras do profesor Carballo Calero, haxiógrafo, estudoso e incondicional admirador de don Ramón, deitadas pola súa pluma en vida do ourensán pero con plena vixencia nos tempos de hoxe e que nós subscribimos en toda a súa extensión:

A masa esmagadora dunha produción en grandísima parte dispersa, resístese invencibelmente á compilación. Unha galaxia tan acugulada de sustancia estelar resulta inabraguibel para a ollada humana. Temos que renunciar a poseer o tesouro na súa totalidade, e tallar, por aquí e por alá a carne obriza da nebulosa, para organizar unidades que podan ser razonabeis ouxetos de contemplación, axeitados á limitación dos nosos órgaos visuais. (Carballo 1973).

Por parte do profesor Ramón Villares recibímo-la encomenda de ocuparnos da narrativa ficcional de don Ramón e a iso nos imos cinxir; cómpre, con todo, significar, unha pequena consideración previa que me parece de capital importancia para achegármonos co maior proveito posible á obra escrita, e non só á obra de ficción de don Ramón. Otero Pedrayo decote se mostrou bastante escéptico respecto dos lindeiros entre os diferentes xéneros literarios «o derrubamento das fronteiras entre os xéneros literarios só proba a súa artificialidade», chegou a escribir nunha ocasión (Otero 1984: 276), de igual modo que aborrecía as taxonomías literarias que nalgunha ocasión mesmo chegaron, cremos nós, a provocarlle un irónico sorriso. Reparemos senón, no comentario que lle suscita a inclusión nunha determinada corrente literaria dun escritor, Camilo Castelo Branco, visitado por el con certa frecuencia: «Los historiadores de la literatura le clasifican como realista y luego se quedan tan tranquilos. Son como los naturalistas que disecan mariposas y flores y disfrutaban de la vanidad dulce de haber captado el jardín y el vibrar inaprehensible de la primavera. Una gran poesía late en las prosas del escritor que en efecto se gloriaba de profesar el realismo» (Luís Peñanofre 1938: 7).

Vén ser feito manifestamente incontestable que a maior parte da actividade intelectual de Otero Pedrayo tivo a súa tradución na escrita, nunha inmensa e inxente cantidade de páxinas que configuran, en aguda percepción de Alonso Montero, unha obra oceánica (Alonso 2000: 41); esta obra ciclópea e monumental, que evidencia, obviamente, unha titánica capacidade de traballo, non é susceptible de asociala á precocidade de Otero como escritor, porque el foi un escritor serodio, un escritor maduro que vai chegar á escrita logo de fornecerse de lecturas e saberes de todo tipo –en moitos dos seus artigos lembraría con cariño e nostalgia

as lecturas dos seus anos de formación- e despois dun non pequeno período de pausada e meditada reflexión. E chegados a este punto, cremos que é xustiza pero non menos necesario, evoca-lo nome de Antón Lousada Diéguez, ideólogo e instigador de Otero Pedrayo, como tamén o foi, segundo recordaba Filgueira Valverde, doutros membros do Grupo Nós «Losada foi o autor, promotor da galegitude da Xeración “Nós” no grupo ourensán, e despois influíu moito no pontevedrés (...). Foi Lousada quen suxeriu a Castelao moitas das súas realizacións, como influíu en Risco, en Otero Pedrayo... lía, enroitava, aconsellaba, dicía este non é o camiño, este camiño pode ser bo» (Filgueira 1985: 61).

A pesar da ser moi temperá a súa fuxida polos labirintos da morte –falece 1929, ós 45 anos-, Lousada Diéguez, que proviña do agrarismo católico e que gozaba dun grande prestixio e predicamento no círculo das Irmandades da Fala, desenvolveu un entusiasta e frutífero labor de adoutramento a prol da causa galeguista, contándose entre os seus conversos, os homes do chamado “Cenáculo ourensán”, con Vicente Risco, Otero Pedrayo e Florentino López Cuevillas á súa fronte, ós que logrou convencer para que formalizasen o seu ingreso no galeguismo. Non é momento nin lugar para referírmonos ó labor proselitista de Lousada; se alguén está interesado neste seu proceder, remitímolo á espléndida semblanza que del deixou Otero nese impresionante monumento á ausencia que é *O libro dos amigos* (1953). Pero si é oportuno traer a colación un artigo seu, texto que, con toda probabilidade, xa tivera ocasión de expoñer *viva voce* ós receptores do seu estímulo e alento. Estámonos a referir a *Encol da prosa galega*, o seu Discurso de ingreso no Seminario de Estudos Galegos, lido o 12 de maio de 1924, nas verbas preliminares do cal apunta o seguinte:

Non hai quen non seipa qu-a parola musicale, a literatura cancioneira vai sempre camiño adiante da prosa, e que esta da por feito un longo traballo de lingua y-é eispresión d-unha cultura. Escadasí a fala galega dempois da súa vida poética e do lume cultural do século XII debería ter unha axeitada prosa enxebre. Deixo ese estudo pr-os esbigoadores da historia da literatura galega. O conto é que hoxe síntese un valeiro qu-é perciso encher. (Lousada 1930: 2).

Otero Pedrayo vai recolle-la luva lanzada por Lousada e a teor da amplitude e diversidade de xéneros nos que se diversificou e que tiveron a súa canle de expresión na prosa, é evidente que cumpriu abondo coa encomenda do señor de Moldes, con brillantes e magníficos resultados. Pensamos que agora é momento de cederlle a palabra á profesora Rosario Álvarez, autora, ó noso entender, dun dos mellores estudos que se fixeron sobre a lingua de Otero Pedrayo. Vai ser tamén o antedito artigo de Lousada o que lle dea pé para face-las seguintes consideracións:

Mais non se trataba soamente de cubrir xéneros, senón de demostrar que o galego valía para tódolos temas, para tódalas ramas do saber científico e para tódalas temáticas posibles nas obras de creación. E tamén así se ve o labor de Otero, que contribúe abundantemente en tódolos campos do saber en que el podía facer aportacións e contribúe tamén nos da creación, con obras de diferente temática; mesmo de temática non galega, como Fra Vernerero. Pero contribúe, ademais, coas traducións. Creo que a súa tradución do *Ulysses*, ademais de demostra-lo europeísmo, o universalismo, dos intelectuais galeguistas, a súa apertura ó que se fai daquela no mundo sen pasar pola metrópole, etc., demostra claramente o seu desexo de deixar sentado que o galego é unha lingua madura abondo como para traducir a ela unha obra de creación inzada de dificultades de tipo técnico e lingüístico, absolutamente revolucionaria, feita noutra lingua de grandísima tradición literaria e ademais aínda non traducida ó español (Rosario Álvarez 1988: 11-12).

Sen perder de vista o apuntado pola profesora Rosario Álvarez e pecando, quizais, de significar unha obviedade, cremos que é oportuno referirmonos ó feito do desleixo que sofren as culturas minoritarias, as culturas de países sen Estado e mesmo aquelas que viven nun Estado de seu pero que non superaron a súa condición de marxinalidade. A súa aportación ás outras culturas vén ser practicamente inexistente e así cremos que o entendeu don Ramón, cando, ó ser preguntado pola contribución de Galicia ás culturas do mundo, a súa resposta semella se-la tradución en palabras dun seu soño imposible, perfectamente asimilable a unha utopía da consolación: «Unha espresión á beira do morrer, unha certa arelanza do inmorrente e o máxico poder de salvar polo lirismo e o amor, as cousas do seu sino, concedéndolles unha figuranza de liberdade e de door» (Salvador Lorenzana 1955: 3).

A marxinalidade xa que logo, ten tódalas desvantaxes posibles ó tempo que condiciona os movementos internos e as formas desa cultura e, consecuentemente, a propia literatura, de aí que esta deba profundizar en si mesma e, naturalmente, recibir toda a información posible que veña de fóra, mais procurando evita-lo filtro da cultura colonizadora, idea que coincide co apuntado pola profesora Rosario Álvarez ó referirse á tradución do *Ulysses* joyceano por parte de Otero Pedrayo.

E se no sentir e no pensar de don Ramón, «Galiza ten dereito e obrigación a vivire no mundo e non debe ter medo ós aires de fóra. Mais pra vivir no mundo é preciso ter persoalidade pra alternare c'as persoalidades de outros pobos e enriquecerse c'a súa relación. D'outro xeito non sería alternar e vivir sinón someterse e morrer»

(Otero Pedrayo 1929: 3), estaba claro que para el, como paso previo á construción dunha literatura de carácter nacional, era obrigado fuxir da *escravitude*, da *imitanza*, da *servidume*, *desmadrileñizarse* –expresións estas moi frecuentes en Otero, en textos anteriores á guerra civil- e, como Méndez Ferrín plasmaría en verbas de lume, liberarse dos ritos e os mitos da España opresora» (Méndez Ferrín 1984: 43). Cumpridas estas premisas, é mester «informar en gallego el espíritu europeo, superar lo pintoresco y anecdótico para logo procurar facer algún aporte á cultura do mundo» (Eliseo Alonso 1979: 59) e, se é posible, obte-lo seu recoñecemento, unha idea que moveu ós que botaron a anda-la revista *Nós*, unidos todos polo «compromiso urxente de atopar un sitio para o galego na cultura universal» (Freixanes 1976: 33).

A fin de levar a cabo esta misión, Otero Pedrayo vai asumi-la responsabilidade que lle corresponde, volcándose cara ó ensaio, nas variadas temáticas que o xénero acubilla, e cara á narrativa de ficción –novela, novela curta e conto-, en especial cara á novela, xénero no que se sentía máis a gusto e que vinculaba á súa propia condición de escritor –«mis estudios y experiencias son de novelista, no de ensayista» (Otero Pedrayo 1949-1950: 296), confesará un Otero xa andado-, no que obtivo tamén, os seus maiores e mellores logros e que el consideraba así mesmo, coma un dos instrumentos máis axeitados para incidir, pedagoxicamente, sobre a vontade dun pobo que se anulara a si mesmo e que esquecera o sentido da súa propia personalidade. «Hace falta –suxeriría don Ramón respecto da novela- como lectura diaria de todos los gallegos. Lo mismo que la novela vulgar tan necesaria como el café o el periódico, como la novela superior» (Juan Carballeira 1930).

Coma creador de ficción, Otero Pedrayo botou a andar polos camiños da vida, un considerable e non menos relevante número de novelas, dotadas dunha forza literaria tan orixinal como escasa no panorama literario que lle foi contemporáneo, portadoras non só de espléndidas historias senón tamén de magníficos carac-

teres que obtiveron carta de cidadanía literaria inscribíndose nas súas páxinas. Cremos, sinceramente, que Otero é un dos mellores novelistas galegos do século que acaba de expirar así coma o grande renovador da prosa literaria galega xa que abriu un novo viero na vella tradición literaria da súa lingua, restaurando con paixón a música do idioma galego. «Dende Otero Pedrayo para aquí –confesa X. L. Méndez Ferrín, un dos seus discípulos nas aulas da universidade compostelá e brillante creador el mesmo-, a literatura galega estivo no seu tempo. Estivo na liña avanzada do seu tempo en canto a preocupacións intelectuais, en canto ó clima teórico que rodea á literatura e en canto á propia literatura en si mesma» (X. L. Méndez Ferrín 1989: 293). A este respecto, pensamos que *Devalar* (1935) é un elocuente exemplo do afán de innovación que preside a actitude e mailo quefacer de don Ramón, novela na que amosa a súa destreza no manexo dunhas técnicas narrativas en perfecta sincronía coa moderna evolución do xénero.

E antes de referírmonos á saúde da que goza a obra de Otero Pedrayo na actualidade–motivo fundamental que suscitan estas liñas-, permítasenos unha última reflexión sobre o quefacer literario do ourensán. Cómpre dicir, que poucas veces se prodigou don Ramón en manifestar a súa opinión respecto da súa propia obra, feito que, se por unha banda nos conduce cara ó lamento ó vernos privados dun elemento ancilar para a nosa propia interpretación da mesma, por outra nos afasta dun perigo bastante común cal é a concesión de credibilidade cega pola nosa parte, á valoración que un escritor concede á súa obra. Ó referirse á súa propia obra, calquera escritor está propoñendo, de forma inconsciente ou deliberada, unha interpretación da mesma; esa interpretación pode ser atinada, regular ou mala pero o caso é que, inevitablemente, coarta a liberdade interpretativa do lector, que é quen completa o libro. É evidente que sen lector non hai literatura pois o lector é un intérprete da obra, de aí a polisemia da mesma, aberta á interpretación dos seus destinatarios e que pode ser diferente para cada un deles, dependendo da súa bagaxe cultural e das súas propias experiencias. Aillado do lector, un libro é apenas letra morta e só cando o lector empeza a lelo, cando comeza a interpretalo, principia a opera-la maxia da literatura. Pois ben, Otero Pedrayo, como anos despois obsevaría Umberto Eco, procura *costruire il lettore*, vai na busca dun lector corresponsable co proceso creador, a quen se lle obriga a poñer en funcionamento tódalas súas competencias se quere gozar intelectualmente do que está a ler. Son moi interesantes todo este tipo de reflexións sobre o lector e a propia obra literaria, que Otero deixou rexistradas en publicacións como *Misión* ou *Arte y Letras. Santo y seña de la cultura*, páxinas que é mester recuperar, canto antes, mellor. Sirva hoxe como mostra, esta aguda e penetrante consideración que, sobre a obra de ficción e a súa relación co lector, deitou a súa pluma:

El artista quiere decir algo, contarnos mundos, vidas, experiencias, anhelos. No le gusta el magisterio del ensayo. Teme a las ideas descarnadas. Ama la vida y lo sorprendente de la vida. Quiere ofrecernos ese don a los demás. Su deseo sería que sufriésemos y gozásemos como el mismo sufre y goza al escribir. Un deseo demasiado ambicioso. Los lectores pueden cambiar la valoración de los caracteres de la novela. Amarán un episodio o un personaje secundarios. Lo que no significa un pequeño triunfo. Pues en conciencia el novelista solo pretende una cosa: interesar. Y cuanto más dispares y contradictorios entusiasmos suscite, mejor para el libro que marchará por el mundo como un barco lleno de gentes diversas que en cada escala suscitan diversos comentarios. (Antonio Monteagudo 1938: 6).

É evidente que hoxe todo vai demasiado ás presas e advertimos que algunhas obras literarias o mesmo que algunhas películas son coma de usar e tirar, sen que lle deámo-la oportunidade de que sedimenten na nosa memoria. O decorrer do tempo e a moda ditan o seu veredicto implacable, condenando a moitas desas ma-

nifestacións artísticas ó esquecemento. Chegados a este punto cabería preguntármonos, é Otero Pedrayo un autor perecedoiro? Está escurecido e asombrado por outros escritores? Quedou xa definitivamente a súa obra ó descoido do tempo? Facer cuestión da actualidade dun escritor falecido en 1976, como é o novelista Otero Pedrayo, é un exercicio estéril, amén de –e tamén por isto- absurdo. *Actual* é o autor que vive e publica as súas ficcións hoxe, a pesar de que estas poidan remitirnos a estéticas caducas. De igual modo, un autor do pasado ben pode, por razóns inversas, ser lido coma se fose actual, porque prefigura uns gustos ou uns sentimentos que son os do momento presente. Do autor actual que se nos antolla fóra do presente dicimos que está trasnoitado e un lector medianamente culto, adoita rexeitalo sen contemplacións; do autor inactual que se nos antolla actual adoitamos dicir que é un precursor e a obra destes autores, que non admitiría ser cualificada de actual pero que, paradoxalmente, nos atrae ou nos interesa polos acusados trazos da súa vencida actualidade, preséntasenos coma un testemuño fidedigno dunha corrente, unha tendencia, unha moda ou, en resumidas contas, unha época. O seu valor estriba xa que logo, na súa condición de documento. A teor do que acabamos de expoñer, cremos que, baixo esta concreta perspectiva moi ben se pode postular a lectura da obra de Otero Pedrayo sen graves obxeccións.

Existe, por último, un feliz territorio, á marxe de calquera actualidade, que é o do autor ou o do texto imperecedeiros, expostos á reinterpretación de cada xeración histórica, incesantes produtores de sentido. Estamos perante o que consideramos unha obra clásica onde a relación entre o texto e o lector non se establece unicamente en virtude do reflexo dun momento histórico –sexa pasado ou sexa unha prefiguración do presente-, senón pola súa anovada provocación á intelixencia e fermosura. E Otero Pedrayo é un clásico na medida en que é un creador que pode asumir a responsabilidade de simbolizar el só a Literatura –«Otero é um mundo, é toda umha literatura el só», escribiu Carballo Calero (Carballo 1990: 181)-, alguén a quen o lector lle pode encomendar a tarefa de facer soar na súa obra as voces precedentes e de transmitir esa música persoal e á vez común ós que van vir despois. Neste senso, a súa narrativa nin é efémera nin ten data de caducidade.

O certo é que cada pouco xorden voces que publicitan a supresión dos clásicos no ensino porque, afirman, esas obras afastan ós adolescentes da lectura. O que se defende é que, para non perder lectores nesa fase crítica, cómpre proporcionar ós mozos textos que respondan ás súas inquiredanzas. O que suxiren –alimentada esta recomendación por unha pedagogía estúpida e que tanto dano esta a causar no ensino-, é que hai que proporcionarlles textos o máis próximos posibles ás súas vivencias. Así, e falo da miña propia experiencia coma ensinante, o nome de Otero Pedrayo, para moitos dos meus alumnos universitarios, resulta un nome valeiro de significación e para algúns, mesmo pode remitir ó dunha persoa descoñecida ou aínda non descuberta.

Certamente, os mozos necesitan obras literarias nas que poidan recoñecerse mais non é conveniente que se lles impida transitar, chegado o momento, por vieiros que levan a outros textos de calidade recoñecida e que lles van descubrir outro mundo ben diferente. En realidade, non son obxectivos incompatibles senon complementarios.

É evidente que as obras máis próximas a nós satisfacen os nosos gustos mais non nos abanean intelectualmente, non nos permiten ve-lo mundo doutra forma. Da lectura dunha grande obra, pensamos en *Arredor de si* (1930) ou en *Fra Venero* (1934), un debería saír transformado dalgunha maneira. A lectura dunha obra valiosa, da época que sexa, debería afectarnos dalgún xeito, non soamente facilitárno-lo entretemento. Así pois, o coñe-

cemento da narrativa de don Ramón, obríganos a un exercicio de empatía cal é o de tratar de comprender a mentalidade da época na que esas obras foron creadas. Ese exercicio vainos permitir saír do noso eu, do noso mundo e das nosas limitacións para tratar de entender outras vidas, outros tempos, o que facilita adquirir distancia histórica, percibir que vivimos nun mundo inestable e cambiante, no que nada está asegurado.

Permítasenos unha pequena advertencia para o lector apresurado ou pouco reflexivo da novela de Otero Pedrayo. Un escritor, segundo a súa capacidade narrativa e os seu talento, sérvese do que leu, do que maxina ou do que viviu e o propio Otero Pedrayo, amais de constata-la súa incapacidade para fabular á marxe dunha realidade, mediata ou inmediata que actúa como punto de arranque da ficción, recoñeceu a súa débeda literaria coa propia vida, transmutando en literatura o que acontece ó seu redor ou dentro de si, no seu interior, o que deriva en frecuentes correspondencias entre a súa experiencia vital e a súa traxectoria literaria. Pénsese nalgunhas das súas novelas, como poden ser *Os camiños da vida* (1928), a citada *Arredor de si* ou *Adolescencia* (1944), ficcións de manifesta filiación biográfica ou autobiográfica, pois nelas proxéctanse feitos e experiencias do autor ou dos seus achegados, o que nos levaría a consideralas coma unha sorte de novelas en clave, desas que ofrecen cando menos o interese de facer conxecturas sobre que feitos ou seres reais se agochan baixo dos personaxes e sucesos da historia.

En realidade, cada novelista é libre de decidir canto da súa experiencia persoal e autobiográfica desexa trasladar ó mundo ficcional, que dose de íntima confesión inxecta na obra, a sabendas de que, se o grao de correspondencia coa realidade é moi elevado, o interese do produto resultante non vai radicar tanto no relatado coma no seu tratamento, na selección do evocado, na maneira de presentalo, na intensidade coa que feitos privados e mesmo minúsculos, rescatados dun recuncho da memoria persoal transcenden os lindeiros da simple anécdota e se erguen a estratos de maior altura e de máis longo percorrido. De tódolos xeitos, case nunca o que se conta nunha novela é a trascrición de algo realmente sucedido, pois no interior dunha novela, materiais tomados da propia experiencia poden xustapoñerse a outros, por completo inventados, e a ficción é o resultado da mestura en que uns e outros se combinan ó servizo dun propósito estético, consideración moi a ter en conta ó defrontármolos coa narrativa de Otero.

E xa que acabamos de facer mención de *Adolescencia*, toléresenos unha apostila, un tanto á marxe do relato que vimos desenvolvendo pero xulgamos oportuna a súa inclusión, para dicir que Otero Pedrayo é tamén un excelente e magnífico narrador en castelán, unha evidencia que habería que significar e publicitar, sobre todo, fóra do ámbito lingüístico galego. Carecemos dun coñecemento exhaustivo da literatura de ficción que se fixo en castelán na década dos anos corenta do pasado século pero cremos que, tanto *La familia de Pascual Duarte* como *Nada*, por poñer dúas das novelas máis representativas dese tempo, non superan en calidade estética a *La vocación de Adrián Silva* (1950), para nós, unha das mellores novelas de don Ramón. Así mesmo, sería conveniente editar outros textos novelescos da súa autoría, dalgún dos cales somos nós mesmos responsables de demora-la súa aparición. Estámonos a referir a *Contra el filo del río* e *El responso y el espejo*, datados, respectivamente, en 1945 e 1955, fillos dun tempo suspendido, entre o onte que fuxira e o mañá que non chegaba e no que Otero, como atinadamente indicou o chorado Carlos Casares «só puido atopar na escrita a paz espiritual perdida» (Casares 1981: 163); novelas xa que logo, ideadas e concebidas no ermo cultural dunha España gris, tremendamente gris, onde todo era inverno.

BIBLIOGRAFÍA

ALONSO MONTERO, Xesús (2000): *Oteriana*, Vigo, Publicacións da Fundación Otero Pedrayo.

ALONSO RODRÍGUEZ, Eliseo (1979): «Aquella interviu con Otero Pedrayo», Severino Cardeñoso Álvarez (ed.), *Nuestro amigo Ramón Otero Pedrayo*, Vigo, Zerro-Zyx, 58-62.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario (2001): «Escribir en galego: Otero Pedrayo», en Otero Pedrayo na revista Nós (1920-1936), Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 9-24.

CARBALLEIRA, Juan (1930): «Otero Pedrayo en 25 preguntas», *El Pueblo Gallego* 2 de marzo.

CARBALLO CALERO, Ricardo (1973): «Obras selectas, Parladoiro, Artículos, por R. Otero Pedrayo», *Grial* 42, 500-502.

CARVALHO CALERO, Ricardo (1990): *Do galego e da Galiza*, Barcelona, Sotelo Blanco.

CASARES, Carlos (1981): *Otero Pedrayo*, Vigo, Galaxia.

FERNÁNDEZ FREIXANES, Víctor (1976): «Ramón Otero Pedrayo, memoria de todas as cousas», en *Unha ducia de galegos*, Vigo, Galaxia, 15-38.

FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco / Salvador LORENZANA (1995): «Otero Pedrayo fala de Galicia e da súa cultura», *Galicia Emigrante* 15, novembro, 3 e 14.

FILGUEIRA VALVERDE, Xosé (1985): «A miña lembranza de Lousada Diéguez», en Antonio Losada Diéguez, *Obra Completa*, ed. Justo G. Beramendi, Vigo, Museo do Pobo Galego / Edicións Xerais de Galicia, 57-66.

LOUSADA DIÉGUEZ, Antón (1930): «Encol da prosa galega», *Nós* 73, 15 de xaneiro, 2-8.

MÉNDEZ FERRÍN, X. L. (1984): *De Pondal a Novoneyra*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia.

OTERO PEDRAYO, Ramón (1929): «A cultura dos paisanos», *A Nosa Terra* 260, 1 de maio.

OTERO PEDRAYO, Ramón / Antonio MONTEAGUDO (1938): «El novelista ante las cuartillas», *Misión* 39, 15 de setembro, 5-6.

OTERO PEDRAYO, Ramón / Luís PEÑANOFRE (1938): «La cárcel de Camilo», *Misión* 43, 15 de novembro, 6-8.

OTERO PEDRAYO, Ramón (1949-1950): «obre el carácter gallego», en *Homenaje a Luís de Hoyos Sáinz*, t. II. Madrid, Gráficas Valera, 296-305.

OTERO PEDRAYO, Ramón (1984): «Castelao ou o rumor conxunto das vidas e camiños de Galicia», *Grial* 85, 1984, 264-280.

SALGADO, Xosé M. / Xoán Manuel CASADO (1989): *X. L. Méndez Ferrín*. Barcelona, Sotelo Blanco.